

הסוגיא העשרים ותשע – חזקיה (י ע"א - י ע"ב)

- א. מדרש אגדה
- [1] אמר רב המנונא: מאי דכתיב מי כהחכם ומי יודע פשר דבר (קהלת ח א)? מי כהקב"ה שידע לעשות פשרה בין שני צדיקים, בין חזקיהו לישעיהו. חזקיהו אמר, ליתני ישעיהו גבאי דהכי אשכחן באליהו דאזל לגבי אחאב, שנאמר: וילך אליהו להראות אל אחאב (מלכים א יח ב). ישעיהו אמר, ליתני חזקיהו גבאי דהכי אשכחן ביהורם בן אחאב, דאזל לגבי אלישע.
- [2] מזה עשה הקב"ה? הביא יסורין על חזקיהו ואמר לו לישעיהו לך ובקר את החולה, שנאמר: בימים ההם חלה חזקיהו למות ויבא אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא ויאמר כה אמר ה' עבאות צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה (מלכים ב כ א; ישעיה לח א) וגו'. מאי כי מת אתה ולא תחיה? מת אתה – בעולם הזה, ולא תחיה – לעולם הבא. אמר ליה, מאי כוליה האי? אמר ליה, משום דלא עסקת בפריה ורביה. אמר ליה, משום דחזאי לי ברוח הקדש דנפקי מנאי בנין דלא מעלו. אמר ליה, בהדי כבשי דרחמנא למה לך? מאי דמפקדת אבעי לך למעבד, ומה דניחא קמיה קודשא בריך הוא, לעביד. אמר ליה, השתא הב לי ברתך, אפשר דגרמא זכותא דידי ודידך ונפקי מינאי בני דמעלו. אמר ליה, כבר נגזרה עליך גזירה. אמר ליה, בן אמוץ, כלה נבואתך וצא. כך מקובלני מבית אבי אבא: אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם, אל ימנע עצמו מן הרחמים.
- [3] אתמר נמי, רבי יוחנן רבי אלעזר דאמרי תרויהו: אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים, שנאמר: הן יקטלני לו איחל (איוב יג טו).
- [4] אמר רבי חנן: אפילו בעל חלומות אומר לו לאדם למחר הוא מת אל ימנע עצמו מן הרחמים, שנאמר: כי ברוב חלומות והבלים ודברים הרבה את האלהים ירא (קהלת ה ו).
- [5] מיד ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל אל ה' (מלכים ב כ ב; ישעיה לח ב).
- [6] מאי קיר?
- [7] אמר רבי שמעון בן לקיש: מקירות לבו, שנאמר: מעי מעי אוחילה קירות לבי (ירמיה ד יט) וגו'.
- [8] רבי לוי אמר: על עסקי הקיר. אמר לפניו, רבונו של עולם, ומה שונמית, שלא עשתה אלא קיר אחת קטנה, החיית את בנה, אבי אבא, שחפה את ההיכל כולו בכסף ובזהב, על אחת כמה וכמה.
- [9] זכר נא אשר התהלכתי לפניך באמת ובלבב שלם והטוב בעיניך עשיתי (מלכים ב כ ג; ישעיה לח ג).
- [10] מאי והטוב בעיניך עשיתי?
- [11] אמר רב יהודה אמר רב: שסמך גאלה לתפלה.

- [12] ר' לוי אמר: שגנו ספר רפואות.
- [13] תנו רבנן: ששה דברים עשה חזקיהו המלך. על שלשה הודו לו, ועל שלשה לא הודו לו. גנו ספר רפואות, והודו לו. כתת נחש הנחושת, והודו לו. גירר עצמות אביו על מטה של חבלים, והודו לו. ועל ג' לא הודו לו: סתם מי גיחון, ולא הודו לו. קצץ דלתות היכל ושגרם למלך אשור, ולא הודו לו. עָבַר ניסן בניסן, ולא הודו לו.
- [14] ומי לית ליה לחזקיהו החדש הזה לכם ראש חדשים (שמות יב ב) – זה ניסן ואין אחר ניסן?
- [15] אלא טעה בדשמואל. דאמר שמואל: אין מעברין את השנה ביום שלשים של אדר, הואיל וראוי לקובעו ניסן. סבר, הואיל וראוי לא אמרינן.
- [16] אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זמרא: כל התולה בזכות עצמו, תולין לו בזכות אחרים. וכל התולה בזכות אחרים, תולין בזכות עצמו. משה תלה בזכות אחרים, שנאמר: זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך (שמות לב יג), תלו לו בזכות עצמו, שנאמר: ויאמר להשמידם לולא משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית (תהלים קו כג). חזקיהו תלה בזכות עצמו, דכתיב: זכר נא את אשר התהלכתי לפניך (מלכים ב כ ג; ישעיה לח ג), תלו לו בזכות אחרים, שנאמר: וגנתי על העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי (מלכים ב יט לד).
- [17] והיינו דרבי יהושע בן לוי. דאמר רבי יהושע בן לוי: מאי דכתיב הנה לשלום מר לי מר (ישעיה לח יז)? אפילו בשעה ששיגר לו הקב"ה שלום, מר הוא לו.

ג. דרשות
נספות בענין
חזקיהו

מסורת התלמוד

[1] השווה סיפור יפתח ופנחס, בראשית רבה ס; ויקרא רבה לו ד, ומקבילות. [2] ירושלמי סנהדרין י ב, כח ע"ב-ג; קהלת רבה ה ו. כך מקובלני וכו' ראה מקצת העדים של ספרי ואתחנן כט. [4] ירושלמי, קהלת רבה, שם. [5] ירושלמי, קהלת רבה שם; דברים רבה נצבים א. [6-8] ירושלמי שם; ירושלמי ברכות ד ד, ח ע"ב; קהלת רבה שם. [13] ירושלמי פסחים ט א, לו ע"ד; נדרים ו ח, מ ע"א; סנהדרין א ב, יח ע"ד; וכן במקצת העדים של משנה פסחים ד ט. [14-15] בבלי סנהדרין יב ע"ב. והשווה סוגיות הירושלמי הנ"ל. [14] זה ניסן ואין אחר ניסן תנחומא בא ו ו.

רש"י

מאי דכתיב מי כהחכם ומי יודע פשר דבר משום דאיירי בסופה בסמיכת גאולה לתפלה נקט ליה. דאשכחן דאזל אליהו לגבי אחאב דכתיב וילך אליהו להראות אל אחאב. יהורם אזל לגבי אלישע כשהלכו על מואב הוא ויהושפט (במלכים ב ג יב), דמתוך שלא היו הולכים זה אצל זה לא היה מוכיחו על שלא נשא אשה. כבשי דרחמנא סתרים דהקדוש ברוך הוא, כמו רישא בכבשא (חולין צג ע"ב) בהטמנת האפר. נגזרה גזרה שתמות. מקובלני מבית אבי אבא דוד, שראה את המלאך וחרבו שלופה בידו בסוף ספר שמואל (ב כד יז), ולא מנע עצמו מן הרחמים. אבי אבא שחפה את ההיכל שלמה. שגנו ספר רפואות כדי שיבקשו רחמים. גירר עצמות אביו לפי שהיה רשע בזהו, ולא נהג בו כבוד בקבורתו להוציאו כהוגן במטות זהב וכסף. סתם מי גיחון מי שלוח, בדברי הימים (ב לב ל), ולמה – כדי שלא יבאו מלכי אשור וימצאו מים לשתות. ולא זהו גיחון הנהר הגדול, דהוא לאו בארץ ישראל הוא, אלא מעין קטן הוא, סמוך לירושלים, שנאמר והורדתם אותו אל גיחון (מלכים א א לג) ומתרגמינן: ותחתון יתיה לשילוחא. עבר ניסן בניסן קא סלקא דעתך משנתקדש החדש לשם ניסן נמלך לעבר את השנה ועשאו אדר, כמו שנאמר בדברי הימים (ב ל ב) ויועץ המלך (חזקיהו) לעשות הפסח בחדש השני. ביום שלשים של אדר ואף על פי שלא נתקדש החדש, שעדיין לא באו עדים. התולה בזכות עצמו שאומר בתפלתו עשה לי בזכותי, כגון חזקיהו שאמר זכר נא את אשר התהלכתי לפניך וגו'.

תקציר הסוגיא

סוגיא זו מורכבת משלושה מקורות שנושאים חזקיהו המלך:
 דרשה על מחלתו ותפילתו, המתוארות במלכים ב כ וישעיה לח (חלק א);
 ברייתא המונה שישה דברים שעשה, שמהם הודו לו חכמים בנוגע לשלושה, ובנוגע
 לשלושה אחרים לא הודו (חלק ב);

דרשה אמוראית המשווה בין תפילת חזקיהו הנ"ל לזו של משה (חלק ג).
 הסוגיא מתקשרת לשתי הסוגיות הקודמות בכמה מוטיבים משותפים (כולל "סמיכת גאולה
 לתפלה" המוזכרת כאן כמעשה של חזקיהו המלך), אך נראה שהמניע המרכזי של העורך
 שהביא את הסוגיא כאן היה הרצון להביא כמה מימרות יפות בעניין התפילה המוזכרות
 בדרשה שבחלק א, מימרות שלדעתו התאימו לקובץ בענייני תפילה העומד בראש מסכת
 ברכות בתלמוד.

מקבילות לדרשה שבחלק א מצאנו בירושלמי סנהדרין י ב, כח ע"ב-ע"ג, ובקהלת רבה ה ו.
 בפירוש הראינו שקהלת רבה משמר את האגדה בצורתה הקדומה. הסיפור המקורי מעלה
 שתי תהיות תיאולוגיות:

(א) ישעיהו גוזר על המלך הצדיק חזקיהו מיתה מיידית וכליה גם לעולם הבא, בשמו של
 הקב"ה, ללא הסבר;

(ב) חזקיהו מתכחש לדברי הנביא, מתעקש שהוא יכול לשנות את גזר הדין בתפילה,
 וטענתו מוכחת. בירושלמי סנהדרין התמודדו עם טענות אלו בצרפס לאגדה זו שני
 מוטיבים אגדתיים נוספים, אשר אותם לקחו ממקורות אחרים מן המוכן; אחד מהם
 הוא המסורת שלפיה חטא חזקיהו בביטול מצוות פרייה ורבייה, ישעיהו הציע לו
 לחזור בתשובה על ידי נשיאת בתו לאשה, וחזקיהו סירב להצעה והעדיף להתפלל.
 בסוגיא שלנו בבבלי מעדנים את האגדה המקורית יותר בקביעה שחזקיהו אכן ביקש
 לחזור בתשובה: הוא המציע לישעיהו לשאת את בתו לאישה, ישעיהו הוא המסרב
 בטענה שכבר גזר דינו, וחזקיהו מגיב בתפילה כמוצא אחרון.

חמישה ממעשיו של חזקיהו המתוארים בברייתא שבחלק ב, מבוססים על מקראות. אלו
 מנותחים בפירוש בהשוואה למקורם המקראי, ומוסבר על סמך מה קבעה הברייתא
 שחכמים "הורו" או "לא הורו" למעשה זה או אחר. לעומת זאת, המעשה הראשון, "גנו ספר
 רפואות", אינו מרומז במקרא. בפירוש מוצע להעדיף את גירסת המקבילה בירושלמי פסחים
 ט א, לו ע"ד: "גנו טבלה של רפואות". לטענתנו מדובר בנוסח אחר של פריט נוסף ברשימה,
 "כיתת נחש הנחשת". הטבלה הינה הנחש המרפא, שהועמד על נס ו/או נתלה על הקיר.
 שני הלשונות הוכנסו לברייתא כדי ליצור מערכת של שישה מעשים – שלושה חיוביים
 ושלושה שליליים – במתכונת ששת המעשים של אנשי יריחו שבמשנה פסחים ד ט.

מבנה הסוגיא ומהלכה

בסוגיא זו מובאים בזה אחר זה שלושה מקורות הקשורים בחזקיהו המלך:

מדרש אגדה בעניין מחלתו ותפילתו (חלק א), שיש לו מקבילה חלקית בירושלמי ובקהלת
 רבה;

הברייתא בעניין ששת הדברים שעשה, ודיון בה (חלק ב);

דרשה המבקרת אותו על ש"תלה בזכות עצמו" (חלק ג).

רש"י (ד"ה מאי דכתיב מי כהחכם) פירש שסוגיא זו הובאה כאן בעקבות מימרת רב יהודה בשם רב
 שלקראת סוף חלק א [11], ואשר לפיה סמך חזקיהו גאולה לתפילה, ולזה התכוון באומרו "והטוב
 בעיניך עשיתי" (מלכים ב כ ג; ישעיה לח ג). אך ספק אם מימרא זו אותנטית בצורתה זו,¹ שכן אף על

פי שמצאנו אנכרוניזמים במדרשי חז"ל, דומה שייחוס מעשה זה לחזקיהו המלך מוקשה אף לשיטה זו: הרי חז"ל ידעו שאנשי כנסת הגדולה או רבן גמליאל ביבנה תיקנו להם לישראל שמונה עשרה ברכות, וקשה להבין את פשר הביטוי "סמך גאולה לתפלה" בתקופת חזקיהו. להלן נציע שהביטוי "סמך גאולה לתפלה" שבמימרת רב הוא עיבוד של העורך למימרא אחרת, והוא ניסח אותה בדרך זו בכדי להדק את הקשר עם הסוגיות הקודמות. אך אם מימרת רב אינה הסיבה להבאת קובץ זה בעניין חזקיהו כאן, למה הביא העורך סוגיא זו כאן מלכתחילה?

מלבד הביטוי "סמך גאולה לתפלה" שבמימרת רב, מצאנו את הזיקות הבאות לסוגיא הקודמת, "ברכי נפשי" (שאגב, דבר אין לה עם סמיכת גאולה לתפילה!):

א. בסוגיא הקודמת מסתכל דוד ביום המיתה ואומר שירה, ואילו כאן מסתכל חזקיהו ביום המיתה ומבקש רחמים, שלא ימות;

ב. בסוגיא הקודמת אומרת ברוריה שכנסת ישראל "לא ילדה בנים לגיהנום כותייכו [= כמו המינים]" ועל דוד המלך נאמר שהוליד בן המורד באביו, שלא כדרך העולם. בסוגיא זו חושש חזקיהו מלהוליד "בנין דלא מעלו", ועליו עצמו נגזר "לא תחיה לעולם הבא";

ג. בסוגיא הקודמת דנים ברוריה ורבי מאיר בשאלת בקשת רחמים, וכאן אומרים חזקיהו ואחרים "אל ימנע [אדם] עצמו מן הרחמים";

ד. בסוגיא הקודמת נאמר שהנשמה "יושבת בחדרי חדרים", ובסוגיא זו מצאנו דימוי דומה: "מאי קיר? שהתפלל מקירות לבו, שנאמר: מעי מעי אוחילה קירות לבי (ירמיה ד יט)".

נראה שבעל הגמרא רצה לכלול דיון בתפילת חזקיהו – ובמיוחד את פיסקאות [2-7], אשר בהן המימרות היפות: "אל ימנע עצמו מן הרחמים" ו"מאי קיר? מקירות לבו" – באחת מחטיבות האגדה שהוסיף לפרק הראשון של מסכת ברכות, וקשרים אלה הספיקו כדי לספק לו עילה לסמוך סוגיא זו לסוגיא הקודמת: "ברכי נפשי". רק לאחר ששייבץ כאן את הסוגיא ניסח מחדש את המימרא של רב יהודה בשם רב, כדי שתתייחס לסמיכת גאולה לתפילה, הנושא שבו פתח את חטיבת האגדה השנייה הזאת (סוגיית "סומך"). וכיוצא בזה שכתב מימרא אחרת כדי לכלול רמז לסמיכת גאולה לתפילה במימרא האחרונה שבקובץ האחרון בחטיבה זו (סוגיא לא, "ריב"ח בשם ראב"י).² אזכור זה ורמז זה לסמיכת גאולה לתפילה הם תוספות של העורך, שנועדו לשוות אופי אחיד לחטיבת אגדה זו.

עיוני פירוש

[5-1] אמר רב המנונא: מאי דכתיב מי כהחכם ומי יודע פשר דבר (קהלת ח א)? מי כהקב"ה שידע לעשות פשרה בין שני צדיקים, בין חזקיהו לישיעיהו... מה עשה הקב"ה? הביא יסורין על חזקיהו ואמר לו לישיעיהו לך ובקר את החולה מאי כי מת אתה ולא תחיה? מת אתה – בעולם הזה, ולא תחיה – לעולם הבא... משום דלא עסקת בפריה ורביה. אמר ליה, משום דחזאי לי ברוח הקדש דנפקי מנאי בנין דלא מעלו. אמר ליה, בהדי כבשי דרחמנא למה לך? ... אמר ליה, השתא הב לי ברתך, אפשר דגרמא זכותא דידי ודיך ונפקי מינאי בני דמעלו. אמר ליה, כבר נגזרה עליך גזירה. אמר ליה... אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים... מיד ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל אל ה' (מלכים ב כ ב; ישעיה לח ב)

במקבילה בירושלמי סנהדרין י ב, כח ע"ב-ע"ג:

כתיב: בימים ההם חלה חזקיהו למות וגו' ע"ד כי מת אתה ולא תחיה. כי מת אתה – בעולם הזה. ולא תחיה – לעתיד לבוא. אמר ליה, ולמה? אמר ליה, דלא בעית מיקמה לך בנין. אמר ליה, למא לא בעית מיקמה לך בנין? אמר ליה, חמית דאנא מקים בר רשיע, בגין כן לא בעית מיקמה בנין. אמר ליה, סב ברתני, דילמא מיני ומינך הוא מוקי בר נש טב. אף על גב לא קם אלא בר נש ביש, הדא היא דכתיב: וכלי כליו רעים (ישעיה לב ז). אמר ליה, לא לך אנא שמע. איני קופץ אלא למה שאמר לי זקיני, שאמר לי: אם ראית חלומות קשים או חזיונות קשים, קפוץ לשלשה דברים ואת ניצול, ואילו הן: לתפילה ולצדקה ולתשובה. ושלשתן בפסוק אחד. ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו (דברי הימים ב ז יד) זה תפילה. ויבקשו פני (שם) זו צדקה, כמה דת מר: אני בצדק אחזה פניך אשבעה בהקיץ תמונתך (תהלים יז טו). וישובו מדרכיהם הרעים (דברי הימים ב ז יד) זו תשובה. אם עשו כן, מה כתיב תמן: ואני אשמע מן השמים ואסלח לחטאתם וארפא את ארצם (שם). מיד ויסב. דכתיב: ויסב חזקיה פניו אל הקיר ויתפלל אל ה' (מלכים ב כ ב; ישעיה לח ב). לאיזה קיר נשא עיניו...

הסיפור כפי שהוא בירושלמי מוקשה מכמה סיבות:

א. בירושלמי מציע ישעיהו את בתו לחזקיהו, וקשה להבין מהלך זה אם לא נאמר שישעיהו הבין שאפשר יהיה למנוע את גזר הדין. אך בהמשך הירושלמי שם נאמר: "כתיב: ויהי דבר ה' אל ישעיהו הנביא לאמר. לך ואמרת אל חזקיה נגיד עמי, כה אמר ה' אלהי דוד אביך, שמעתי את תפילתך ראיתי את דמעתך, הנני מוסיף על ימין חמש עשרה שנה (מלכים ב כ ד-ו). אמר ליה, כדון אמרית ליה הכין, וכדון אנא מימר ליה הכין. אמר ליה, גברא רבה הוא, ולית הוא מהימנתי. אמר ליה, עינון סגין הוא והוא מהימן לך, ולא עוד אלא עשיין לא יצאת הברה בעיר." ומכאן שישעיהו לא ציפה לכך שהקב"ה ימחול לחזקיהו, והופתע כאשר הקב"ה "ניחם על הרעה".

ב. תגובת חזקיהו להצעת ישעיהו: "לא לך אנא שמע. איני קופץ אלא למה שאמר לי זקיני, שאמר לי: אם ראית חלומות קשים או חזיונות קשים, קפוץ לשלשה דברים ואת ניצול, ואילו הן: לתפילה ולצדקה ולתשובה", אינה מובנת כלל. הרי ישעיהו הציע לו כרגע "תשובה" על ידי נישואין לבתו והקמת משפחה!

ולכאורה נראה היה לומר שנוסח הירושלמי הוא שיבוש של הסיפור שבבבלי, אשר לפיו ביקש חזקיהו את יד בתו של ישעיהו, והלה השיב לו "כבר נגזרה גזרה", ולכן השיב חזקיהו כפי שהשיב: "לא לך אנא שמע", וישעיהו הגיב במבוכה כשאמר לו הקב"ה שעליו לחזור לחזקיהו עם מסר הפוך. אך למעשה יש גם קושי נוסף, הן בגירסת הבבלי הן בגירסת הירושלמי, בכך שנגזר על חזקיהו להיכרת מהעולם הזה ומהעולם הבא משום שלא קיים מצוות פרייה ורבייה. אין הסבר לחומרת העונש באגדה, והדברים אומרים דרשני. כמו כן, לא ברור לא בירושלמי ולא בבבלי מי הוא זקנו של חזקיהו שעודדו להתפלל בעת צרה.

בקהלת רבה הו מצאנו גירסא שלישיית של הסיפור:

בשעה שחלה חזקיה אמר הקב"ה לישעיה: "לך אמר לו צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה" (מלכים ב כ א; ישעיה לח א). אמר לו חזקיה לישעיה: ישעיה, בנהג שבעולם, אדם שהולך לבקר את החולה אומר לו מן השמים ירחמו עליך, והרופא הולך אצלו ואומר לו מילתא פלוני אכל ופלוני לא תאכל, הדין תשתה והדין לא תשתה, ואפלו שיראה אותו נטוי למות אינו אומר לו צו לביתך, שלא יחלש דעתו, ואתה אומר לי "צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה"? אף אנא לא לך אנא ספין ולא למילך אנא שמע, ואיני תופש אלא מה שאמר זקני: "כי ברוב חלומות והבלים ודברים הרבה" (קהלת ה ו) וגו'. מיד "ויסב חזקיהו פניו אל הקיר" (מלכים ב כ ב; ישעיה לח ב). לאיזה קיר נשא פניו? ... מיד "יהי דבר ה' אל ישעיהו" (ישעיה לח ד) – לא יצא משם. אמר ישעיהו לפני הקב"ה: רבונו של עולם, בתחלה אמרת לי כן, ואיך אלך ואמר כן? אמר לו: ענותן הוא ומקבל ממך. ולא עוד, אלא עדין לא יצא הדבור... כשהלך ישעיהו אצלו, אמר לו: לא כך אמרתי לך מתחלה? לא לך אני ספין ולא למילך נא שמיע, אלא מה שאמר לי זקני: "כי ברוב חלומות והבלים" (קהלת ה ו) וגו'.

בסיפור זה חסרים לחלוטין מוטיב החטא של הימנעות מפרייה ורבייה ומוטיב השידוך, וחזקיהו מגיב ישירות לדבר ה': "צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה", ולא לדברי ישעיהו בעניין העולם הזה והעולם הבא, והעונש על ביטול מצוות פרייה ורבייה, שנאמרו כתוספת לדבר ה'. חזקיהו פקפק בעצם הנבואה שביקש הקב"ה למסור לו, וראה בה "רוב חלומות והבלים ודברים הרבה"! וכשהוא "תופש מה שאמר לו זקנו" אין הוא מתכוון לבקש רחמים כדי למנוע את גזרת המוות שנמסרה לו על ידי ישעיהו, אלא מתפלל על מנת להירפא ממחלתו, ומעדיף יראת אלוהים על פני חלומות הבל ודברים רבים על גורלו הבלתי נמנע, על פי דברי זקנו, שלמה המלך, בקהלת ה ו: "כי ברוב חלומות והבלים ודברים הרבה כי את האלהים ירא".

נראה שגירסא זו היא המקורית, ולפי זה נראה שהאלמנטים שנוספו בבבלי ובירושלמי, דהיינו האיום "לא תחיה – לעולם הבא", התוספת שהוסיף ישעיהו על נבואתו שבמקרא ("כבר נגזרה גזרה" בבבלי, "סב ברתני" בירושלמי) ומוטיב השידוך כולו, היו במקורם דרשות עצמאיות. נראה שעמדו בפני בעל האגדה בירושלמי שלוש מסורות מדרשיות:

א. זו שבקהלת רבה;

ב. הדרשה "מת אתה – בעולם הזה, לא תחיה – לעולם הבא", הדומה לדרשות אחרות שנשתמרו בידנו;⁴

ג. סיפור עצמאי, ללא קשר למחלתו של חזקיהו, אשר לפיו חזקיהו ברוח הקודש שיוליד את מנשה, ולכן נמנע מפרייה ורבייה. ישעיהו הציע לו את בתו, שמא בזכות שניהם יימנע גזר הדין. ואף על פי כן יצאו מן השידוך בנים רשעים, ללמדך שאי-אפשר לתכנן אישיות, "וכלי כליו רעים" (ישעיה לב ז).

דומה שעורך הסיפור שבירושלמי הוא ששילב בין מסורות אלה. הוא הוטרד מעצם גזר דין המוות שנגזר על המלך הצדיק חזקיהו, וכל שכן לפי פירוש בעלי האגדה, "מת אתה לעולם הזה, ולא תחיה לעולם הבא". ועצם הדרשה כפי שהיא מופיעה בקהלת רבה היתה בעיניו בעייה תיאולוגית שנייה: חזקיהו מפקפק בנבואתו של ישעיהו, ולא עוד אלא שבסופו של דבר מתברר שצדק: לאחר תפילתו התבררה נבואתו של ישעיהו כ"רוב חלומות והבלים", ואילו תפילתו שלו התבררה כיראת ה' האמיתית!

בעל האגדה שבירושלמי החליט לשלב את שלוש המסורות זו בזו, כדי לפתור קשיים אלו בחדא מחתא: את הגזרה הסתומה "מת אתה ולא תחיה", לפי חז"ל בעולם הזה ולעולם הבא, המופנית כלפי מלך צדיק שחטאיו אינם מוזכרים כלל במקרא, הסביר בעל האגדה על ידי הדרשה שלפיה חזקיהו נמנע מפרייה ורבייה. חטא זה אמנם אינו נראה מספיק חמור כדי להסביר את מחלתו ואת הגזרה שנגזרה עליו, אך מכיוון שמצא אותו בדרשה אחרת שהיתה מונחת לפניו, חשב בעל האגדה שבירושלמי שרצוי לשלבו בסיפור, שהרי עדיף הסבר כזה על לא כלום.

המשך האגדה בעניין פרייה ורבייה, אשר לפיו מציע ישעיהו את בתו לחזקיהו, פתר לבעל האגדה שבירושלמי את הבעיה התיאולוגית השנייה שהיתה לו עם הדרשה שבקהלת רבה: חזקיהו אינו מסב על נבואת ישעיהו "מת אתה ולא תחיה" את הפסוק "כי ברוב חלומות והבלים ודברים הרבה", אלא על הצעת השידוך של ישעיהו: איני מקבל את הצעתך למנוע את גזר הדין על ידי נישואין לבתך, שאולי יזכו אותי בצאצא ראוי ואולי לא, אלא "כי את האלהים ירא", אני תומך יתדותי בתפילה. מיד "ויסב חזקיהו פניו אל הקיר".

אך גם מהלך זה של בעל האגדה שבירושלמי אינו מושלם, שהרי למעשה מציע ישעיהו לחזקיהו לשוב מחטא ההימנעות מפרייה ורבייה, ולכן אין לראות בהצעה זו "רוב חלומות והבלים ודברים הרבה". מטעם זה השמיט בעל האגדה שבירושלמי את הפסוק "כי ברוב חלומות והבלים ודברים הרבה", והחליפו בדרשה על הטבת חלומות על ידי תפילה, צדקה ותשובה.⁵ ואמנם, גם בהצעת

4 ראה להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [2].

5 דרשה זו מופיעה אף היא באותו סימן בקהלת רבה (לקהלת ה ו) לפני הסיפור על חזקיהו.

ישעיהו יש התייחסות לאחת מאלה, לתשובה, אבל בעל האגדה שבירושלמי לא דייק ותפס לשון ראשון, תפילה, והשתמש בדרשה זו כנימוק להעדפת חזקיהו את התפילה על פני הצעתו המעשית של ישעיהו. הוא גם לא שם לב לכך שבהצעת השידוך של ישעיהו במיקומה הנוכחי בסיפור שומט ישעיהו את הקרקע מתחת לטענתו כלפי הקב"ה בהמשך האגדה המובאת מקהלת רבה, שהיא קובלנה על עצם אי מילוי גזר הדין.

בעל הגמרא שלנו הכיר את הסיפור כפי שהוא בירושלמי. כמונו, הוטרד גם הוא מכך שחזקיהו דוחה את הצעת השידוך של ישעיהו ומעדיף את התפילה על פני התשובה. בעיה זו פתר בשתי דרכים:

א. הוא המיר את "המימרא" של זקנו של חזקיהו שבירושלמי בעניין "תפלה, צדקה ותשובה" במימרא של רבי יוחנן ורבי אלעזר בעניין תפילה בלבד: "אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים", המתאים יותר גם למעשה חזקיהו בהמשך הסיפור המקראי ("מיד ויסב חזקיהו את פניו אל הקיר ויתפלל אל ה'") וגם לנושא חטיבת האגדה הזאת בבבלי – תפילה;

ב. הוא החליף את התפקידים בסיפור על השידוך: חזקיהו מבקש את ידה של בת ישעיהו כדי למנוע את רוע הגזרה, וישעיהו מסרב משום שהעניין נגזר כבר על חזקיהו מלמעלה. כך חוזר ישעיהו על טענתו בעניין הגורל המוחלט שלא ניתן לשנותו, אך לא בתור נבואה אלא בתור "דעה אישית", ועל כך מגיב חזקיהו בציינו את כוח התפילה. הסיפור שבבבלי הגיוני, והוא גם מחדד את הנקודה הקשורה בכוח התפילה, והרי עניין התפילה הוא הסיבה לכך שבעל הסוגיא שלנו כלל את סיפור חזקיהו בחטיבת אגדה זו שבפרק הראשון של מסכת ברכות.

[1] אמר רב המנונא: מאי דכתיב מי כהחכם ומי יודע פשר דבר (קהלת ח א)? מי כהקב"ה שידע לעשות פשרה בין שני צדיקים, בין חזקיהו לישעיהו. חזקיהו אמר, ליתי ישעיהו גבאי דהכי אשכחן באליהו דאזל לגבי אחאב... ישעיהו אמר, ליתי חזקיהו גבאי דהכי אשכחן ביהורם בן אחאב דאזל לגבי אלישע...

דרשת רב המנונא מזכירה דרשות ארץ ישראליות בעניין יפתח, שמרוב גאוה סירב לפנות לפנחס כהן גדול שיתיר את נדרו, ופנחס סירב אף הוא ללכת אצל יפתח.⁶ ונראה שרב המנונא מושפע ישירות מן הדרשה הזאת. אך קשה להבין מה ראה רב המנונא להוסיף מוטיב זה לדרשה בעניין מחלת חזקיהו, שהרי דרכם של נביאים ללכת אל מלכים ולא להפך.⁷

נראה שמוטיב השידוך בין חזקיהו לבת ישעיהו הזכיר לרב המנונא את היחסים בין פנחס ליפתח: היה לו לישעיהו להקדים רפואה למכה ולשדך את בתו למלך, והיה לו לחזקיהו לבקש את ידה לפני כן אם אכן האמין שזכות האבות תמנע ממנו "בנין דלא מעלו". כאמור, יש הבדל חשוב בין הסיפור כפי שהוא מובא בבבלי לבין הסיפור כפי שהוא מופיע במקורות הארץ ישראלים: בבבלי אומר חזקיהו לישעיהו "הב לי ברתך" וישעיהו עונה לו "כבר נגזרה גזרה", ואילו בירושלמי מציע ישעיהו את בתו לחזקיהו כדי להעביר את רוע הגזרה, וחזקיהו מעדיף להתפלל לה'. הא כיצד? רב המנונא מציע פשרה בין שתי הגירסאות: אמנם לא זה הלך אצל זה ולא זה אצל זה, אבל הקב"ה פוטר ביניהם, והרעיון עלה כשזימנם הקב"ה יחד במסגרת ביקור חולים.

6 בראשית רבה ס ג; ויקרא רבה לו ד.

7 ואף יהורם בן אחאב, שלפי הסוגיא שלנו הלך אצל אלישע, לא עשה זאת לבדו, אלא עם יהושפט מלך יהודה ומלך אדום (מלכים ב ג יב), וזאת בעיצומה של מלחמה, כשאלישע כלל לא רצה לעזור להם וגם לא קיבל נבואה מפורשת, אלא היה צריך לקחת מנגן כדי שתשרה עליו רוח ה'.

[2] מאי כי מת אתה ולא תחיה? מת אתה – בעולם הזה, ולא תחיה – לעולם הבא

כפי שראינו לעיל היתה דרשה זו במקורה דרשה עצמאית, ובעל האגדה שבירושלמי, שראה בעניין פרייה ורבייה חטא של חזקיהו ונימוק לגזרת המוות שנתנבאה לו, הוסיפה כאן. דרשות כאלה מצאנו גם במשנה סנהדרין י ג, ובדרשות רבות בבבלי פרק חלק, סנהדרין קא ע"א-קי ע"א, וכן במכילתא שירה ו; מכילתא עמלק ב, ובמקורות רבים אחרים.

אמר ליה, מאי כוליה האי? אמר ליה, משום דלא עסקת בפריה ורביה

כאמור לעיל, בעל האגדה שבירושלמי הוא ששילב עניין זה לראשונה בתור נימוק למחלה ולגזר דין המוות שנגזרו על חזקיהו. במקור הדברים היה למוטיב זה קיום עצמאי, אבל לא כחטא, אלא כמעשה ניטרלי של חזקיהו משום שחזה את לידתו של מנשה, בנו הרשע.

עצם המוטיב הזה יסודו במקראות. לאחר תפילתו זוכה חזקיהו לארכה של חמש עשרה שנות חיים. לאחר מכן מסופר שמלך בבל שלח שליחים לבקר את חזקיהו בחוליו, והוא הראה להם את אוצרותיו. ישעיהו ניבא לו שמשום כך יחריבו הבבלים את ירושלים "ומבניך אשר יצאו ממך אשר תוליד יקח, והיו סריסים בהיכל מלך בבל" (מלכים ב כ יח; ישעיה לט ז). ונראה שדרשו מן הלשון "אשר תוליד" שעד אז לא הוליד כלל, וצאצאיו בימי גלות בבל נולדו מבן "אשר יוליד" לאחר החלטתו ממחלתו, בחמש עשרה השנים האחרונות לחייו.

[4-2] אמר ליה, בן אמוץ, כלה נבואתך וצא. כך מקובלני מבית אבי אבא: אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים. אתמר נמי, רבי יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרויהו: אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים, שנאמר: הן יקטלני לו איחל (איוב יג טו). אמר רבי חנן: אפילו בעל חלומות אומר לו לאדם למחר הוא מת אל ימנע עצמו מן הרחמים, שנאמר: כי ברוב חלומות והבלים ודברים הרבה את האלהים ירא (קהלת ה ו)

בדרשה המקורית שבקהלת רבה הסתפק חזקיהו בדברי "אבי אבא" שבקהלת ה ו. בשילוב הדרשה המקורית עם האגדה בעניין השידוך בירושלמי, המירו פסוק זה בדרשה בעניין הטבת חלום על ידי תשובה, תפילה וצדקה, שאף היא לקוחה מאותה פרשה בקהלת רבה, מיד לפני הסיפור על חזקיהו.

בעל הגמרא שלנו המיר שתי תגובות אלו במאמר יפה שיוחס ל"אבי אבא" של חזקיהו, אך הוא עצמו העיד שיסודו בדרשה של רבי יוחנן ורבי אלעזר לפסוק "הן יקטלני לו איחל": "אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים". מאידך, הוא הכיר כנראה את הדרשה המקורית שאותה החליף, ואשר לפיה השיב חזקיהו בציטוט מקהלת ה ו, ולכן הביא גם דרשה נוספת על פסוק זה, הדומה לדרשה של רבי יוחנן: "אפילו בעל חלומות אומר לו לאדם למחר הוא מת אל ימנע עצמו מן הרחמים, שנאמר: כי ברוב חלומות".

8 ובכתבי יד פירנצה ופירקוביץ גם כאן: "רבי יוחנן" במקום "רבי חנן". אם גירסא זו היא המקורית, אזי אפשר שבעל הגמרא בנה את הדרשה השנייה על פי הראשונה, אלא שהתאים את הנסיבות למקרה של חזקיהו, והמיר "חרב חדה מונחת על צוארו של אדם" ב"בעל חלומות אומר לו לאדם למחר הוא מת".

[8-6] מאי קיר? אמר רבי שמעון בן לקיש: מקירות לבו, שנאמר: מעי מעי אוחילה קירות לבי (ירמיה ד יט) וגו'. רבי לוי אמר: על עסקי הקיר. אמר לפניו, רבונו של עולם, ומה שונמית, שלא עשתה אלא קיר אחת קטנה, החיית את בנה, אבי אבא, שחפה את ההיכל כולו בכסף ובוזה, על אחת כמה וכמה

בקהלת רבה ה ו:

לאיזה קיר נשא פניו? רבי יהושע בן לוי אמר: בקיר של רחב נשא פניו, דכתיב: "כי ביתה בקיר החומה" (יהושע ב טו). אמר לפניו: רבונו של עולם, רחב, שתי נפשות הצילה לך, וכמה נפשות הצלת לה... אבותי, שכנסו לך כל הגרים, על אחת כמה וכמה.

רבי שמואל בר נחמן אמר: בקירה של שונמית נשא עינו, דכתיב: "נעשה נא עלית קיר" (מלכים ב ד י). אמר לפניו, רבונו של עולם, שונמית זו, קיר אחת עשתה לאלישע, והחיית את בנה. אבותי, שעשו לך כל השבח הזה, על אחת כמה וכמה.

רבי הונא בשם רבי יוסי אמר: בקירות לבו נשא פניו, שנאמר: "מעי מעי אוחילה קירות לבי המה" (ירמיה ד יט) ... אמר לפניו, רבונו של עולם, חזרתי על מאתים וארבעים ושמונה אברים שיצרת בי ולא מצאתי הכעסתיך באחד מהן, על אחת כמה וכמה שתנתן לי נפשי.

ורבנן אמרי: בקירות בית המקדש נשא עינו, דכתיב: "בתתם ספם את ספי [...] והקיר ביני וביניהם" (יחזקאל מג ח). אמר לפניו, רבונו של עולם, אבותי בני אדם גדולים היו, ולא היו יכולין להתפלל בכל שעה בבית המקדש אלא היו עומדים בתוך בתיהם ומתפללין, והקיר בינם ובין המקדש. ואני, אין קיר כשאני מתפלל ביני ובין המקדש, על אחת כמה וכמה שתנתן לי נפשי.

וכן בירושלמי סנהדרין י ב, כח ע"ג מובאים ארבעה פירושים אלו למילה "קיר", לפי הסדר: רחב, שונמית, בית המקדש, קירות לבו. ונראה שבקהלת רבה נקטו לפי סדר האמוראים, ואילו בירושלמי, ששם האמוראים הם ממילא אחרים, סידרו את הדרשות מחדש לפי סדר הכתובים: רחב, השונמית, אבותיו של חזקיהו, חזקיהו.

בעל הגמרא שלנו בחר להציג שתיים מתוך המכלול של ארבע התשובות לשאלה "מאי קיר": קירות לבו וקירה של השונמית. דומה שקירה של השונמית נכלל משום שבעל הגמרא רצה יתד לתלות עליה את הסוגיא הבאה, "אלישע", שהיא עצמה משמשת גשר לסוגיא האחרונה בחטיבה זו של אגדה,⁹ קובץ מימרות של רבי יוסי ברבי חנינא בשם רבי אליעזר בן יעקב בעניין התפילה.

ונראה שהדרשה הראשונה: "מאי קיר? אמר רבי שמעון בן לקיש: מקירות לבו, שנאמר: מעי מעי אוחילה קירות לבי" היא נקודת הכובד של הסוגיא שלנו כולה, והסיבה האמיתית שבגללה נכללה סוגיא זו כאן. בעל חטיבת האגדה רצה להביא קובץ אגדות על תפילת חזקיהו, משום שראה בו דוגמה לאדם שהתפלל בכוונה ומקרב לב. כך למד מ"אבי אבא" – ככל הנראה דוד המלך, לפי פירוש בעל הגמרא שלנו, שלפי הסוגיא הקודמת קבע שעל הנשמה היושבת בחדרי חדרים לברך את הקב"ה היושב אף הוא בחדרי חדרים, ושליווה כל שלב בחייו בברכה.

זהו הקשר האמיתי בין הסוגיא שלנו לסוגיא הקודמת, "ברכי נפשי", ושתייהן הובאו כאן כדוגמאות קלסיות לתפילה וברכה בלב ובנפש.¹⁰

9 ראה להלן, הדיון בסוגיא ל, "אלישע", מדור מבנה הסוגיא ומהלכה.

10 ולכאורה היה לו לכלול גם את הפירוש "לקיר בית המקדש נשא עינו", שאף הוא עוסק בתפילה. אלא נראה שרצה להדגיש דווקא את ההיבטים הלא פורמליים של עבודת ה', ולא את קירות המקדש, הממוסדים. וראה לעיל, הדיון בסוגיא יח, "בית הכנסת", סוף מדור "מבנה הסוגיא ומהלכה", ועיוני הפירוש לפיסקאות [24-23] ולפיסקא [25].

[11-10] מאי והטוב בעיניך עשיתי (מלכים ב כ ג; ישעיה לח ג)? אמר רב יהודה אמר רב: שסמך גאולה לתפלה

נראה שמימרא זו לא הגיעה לידי עורך הסוגיא שלנו במתכונתה הנוכחית אלא עובדה על ידו ממימרא אחרת, דומה. וזאת מן הטעמים הבאים:

א. במקרא לא חסרים מעשים טובים של חזקיהו שניתן להסב עליהם את דבריו "והטוב בעיניך עשיתי", וחז"ל מנו מקצתם בברייתא הבאה והוסיפו עליהם. כלום יעלה על הדעת שרב זנח את כל המעשים המתועדים האלה לטובת סמיכת גאולה לתפילה?

ב. הרעיון שחזקיהו סמך גאולה לתפילה מוזר כלשעצמו, אף לפי קני המידה המקובלים לאנכרוניזמים אצל חז"ל, שהרי לפי המסורת אנשי כנסת גדולה הם שתיקנו תפילות וברכות, לכל המוקדם. ואף שמצאנו אצל חז"ל את המוטיב של קריאת שמע שחרית וערבית בנוגע לדמויות מן המקרא,¹¹ הרעיון שקראו שמע וברכותיה וסמכו לה את תפילת העמידה ודאי מצריך הסבר כלשהו.

ג. לא מצאנו הד לרעיון סמיכת גאולה לתפילה באגדות על חזקיהו בשום מקום.

ד. קשה להעלות על הדעת רמז כלשהו בכתובים שיכול להביא לידי דרשה מעין זו.¹²

מאידך, אין נראה שהעורך המציא מימרא זו יש מאין רק כדי לקשור את הסוגיא קשר הדוק יותר ולהעניק לחטיבת האגדה הזאת את המוטיב המקשר של סמיכת גאולה לתפילה. לכן הדעת נותנת שהוא עיבד דרשה קיימת של רב למילים "והטוב בעיניך עשיתי". שלושה שחוזרים אפשריים של המימרא המקורית עולים על הדעת: "אמר רב יהודה אמר רב: שסמך על התפילה", "אמר רב יהודה אמר רב: שסמך על הגאולה", ו"אמר רב יהודה אמר רב: שסמך סמיכה לשחיטה".

"שסמך על התפילה" – הסתמכותו של חזקיהו על התפילה היא הנושא הקודם בסוגיא, והוא אומר לישעיהו: "כך מקובלני מבית אבי אבא: אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם, אל ימנע עצמו מן הרחמים". וכן מצאנו דרשות אחרות המשבחות את הסתמכות חזקיהו על התפילה, כגון¹³ מדרש תהלים קב ג: "ולא בזה את תפלתם (תהלים קב יח) – זה דוד וחזקיהו, שנאמר: ויתפלל חזקיהו (מלכים ב יט טו). אמר ר' אחא בשם ר' אלכסנדר: אשרי אדם שיש לו יתד להתלות בו".¹⁴

"שסמך על הגאולה" – הסתמכותו של חזקיהו על גאולת ה' כשסנחריב צר על ערי יהודה הוא מוטיב חשוב כבר במקרא, ולשון "סמך על הגאולה" בהחלט מתאים לתאר עניין זה, מה גם שהסתמכות זו רמוזה פעמיים במקראות עצמם. רבשקה אומר אל העם בירושלים: "עתה הנה בטחת לך על משענת הקנה הרצוץ הזה על מצרים אשר יסמך איש עליו ובא בכפו ונקבה, כן פרעה מלך מצרים לכל הבטחים עליו. וכי תאמרן אלי אל ה' אלהינו בטחנו, הלא הוא אשר הסיר חזקיהו את במתיו ואת מזבחתיו" (מלכים ב יח כא-כב; ישעיה לו ה-ו). וכן בדברי הימים לב זח אומר חזקיהו אל העם: "חזקו ואמצו אל תיראו ואל תחתו מפני מלך אשור עמו זרוע בשר ועמנו ה' אלהינו לעזרנו ולהלחם מלחמתינו", ונאמר: "ויסמכו העם על דברי יחזקיהו מלך יהודה".

"שסמך סמיכה לשחיטה" – שהרי בבבלי ברכות מב ע"א מצאנו: "אמר רבי חייא בר אשי אמר רב: ¹⁵שלוש תכיפות הן – תכף לסמיכה שחיטה, תכף לגאולה תפלה, תכף לנטילת ידים ברכה", וכן בירושלמי ברכות א א, ב ע"ד, בשם רבי ירמיה. הרי מצאנו זו לצד זו סמיכת סמיכה לשחיטה

11 ראה בבלי שבת קיט ע"ב; סוטה מב ע"ב.

12 לאלו אפשר להוסיף קושי חמישי: רב עצמו לא נהג לסמוך גאולה לתפילה! ראה לעיל, הדין בסוגיא כו, "משיכיר", הערות 47 ו-99, והדין בסוגיא כז, "סומך", הערה 12, ועיוני הפירוש לפיסקא [5]. אך ראה להלן, ליד הערה 15.

13 וראה גם מדרש תהלים כו ב ומדרש תהלים קח א.

14 ואף על פי שבובר פירש שם שהיתד היא דוד, נראה לי שאפשר שהיתד היא התפילה.

15 הייחוס לרב בעייתי, שהרי רב עצמו לא סמך גאולה לתפילה. ראה לעיל, הערה 12.

וסמיכת גאולה לתפילה, ואף אם אין סמיכת גאולה לתפילה מוזכרת בנוגע לחזקיהו בשום מקום, סמיכת סמיכה לשחיטה נזכרת במפורש בדברי הימים ב כט כג-כד: "ויגישו את שעירי החטאת לפני המלך והקהל ויסמכו ידיהם עליהם. וישחטום הכהנים ויחטאו את דמם המזבחה לכפר על כל ישראל כי לכל ישראל אמר המלך העולה והחטאת". חזקיהו הקפיד על כך שכל ישראל יסמכו ידיהם על קרבנות החטאת שהקריב בעבורם, ומיד לאחר מכן שחטום.

ונראה שאחד מלשונות אלו היה בפני בעל הסוגיא שלנו במימרת רב, אלא שהוא הגיה "שסמך גאולה לתפלה", כדי להדק את הקשר בין סוגיא זו לבין הסוגיא שבה נפתחה חטיבת אגדה זו.

[12-13] ר' לוי אמר: שגנו ספר רפואות. תנו רבנן: ששה דברים עשה חזקיהו המלך. על שלשה הודו לו, ועל שלשה לא הודו לו. גנו ספר רפואות, והודו לו. כתת נחש הנחושת, והודו לו. גירר עצמות אביו על מטה של חבלים, והודו לו. ועל ג' לא הודו לו: סתם מי גיחון, ולא הודו לו. קצץ דלתות היכל ושגרם למלך אשור, ולא הודו לו. עָבַר נִיסָן בְּנִיסָן, ולא הודו לו

רבי לוי מפרש "והטוב בעיניך עשיתי" – שגנו ספר רפואות. אפשר שרבי לוי הכיר את הברייתא בעניין ששת הדברים, ונקט בדוגמה זו מתוך שלושת הדברים שעליהם "הודו לו" משום שהוא הראשון ברשימה, ולא דווקא משום שהעדיפו על פני האחרים. אך במקבילה שבירושלמי (ראה להלן) הסדר שונה, ופריט זה הוא האחרון ברשימת המעשים הטובים. ועוד: מבין ששת הדברים, עניין זה של גניזת ספר הרפואות הוא היחיד שאינו מרומז בכתובים. לכן נראה יותר שהפירוש של רבי לוי ל"והטוב בעיניך עשיתי" קדם לברייתא (אם משום שרבי לוי מוסר כאן מסורת תנאית, אם משום שברייתא זו, המובאת בירושלמי ללא כל ציון שהוא, אינה דברי תנאים אלא אמוראים), ובעל רשימת ששת הדברים נקט שני מעשים טובים ושלושה מעשים "רעים" מן המקרא, והצמיד לרשימת המעשים הטובים את המעשה הטוב המתואר על ידי רבי לוי: "גנו ספר רפואות". בסוגיא שלנו העבירו פריט זה לראש הרשימה כדי להסמיכו לדברי רבי לוי, ובצורה זו צוטטה הברייתא מן הסוגיא שלנו בבבלי פסחים נו ע"א, ומשם נכנסה במקצת עדי המשנה למשנה פסחים ד ט.¹⁶

מה היה ספר רפואות זה, ומה ראה רבי לוי לייחס לחזקיהו מעשה זה של גניזת ספר רפואות? ר"ח מפרש אצלנו, על אתר: "שהיו ניתלין בו ולא היו מבקשים רחמים על החולה", רש"י, גם הוא על אתר, מפרש: "כדי שיבקשו רחמים", ובפסחים נו ע"א פירש: "לפי שלא היה לבם נכנע על החולים אלא מתרפאים מיד". וכך נראה לפרש לפי פשוטם של דברים, אלא שהעניין קשה מבחינה תיאולוגית, וכפי שכבר העיר הרמב"ם בפירוש המשניות לפסחים ד י:

שמעתי וגם פירשו לי ששלמה¹⁷ חבר ספר רפואות, שאם חלה אדם באיזו מחלה שיהא פונה אליו ועושה כמו שהוא אומר ומתרפא, וראה חזקיה שלא היו בני אדם בוטחים בה' במחלותיהם אלא על ספר הרפואות, עמד וגנזו. ומלבד אפסות דבר זה ומה שיש בו מן ההזיות, הנה ייחסו לחזקיה ולסיעתו שהודו לו, סכלות שאין ליחס דוגמתה אלא לגרועים שבהמון. ולפי דמיונם המשובש והמטופש אם רעב אדם ופנה אל הלחם ואכלו, שמתרפא מאותו הצער הגדול בלי ספק, האם נאמר שהסיר בטחונו מה? והוי שוטים ויאמר להם, כי כמו שאני מודה לה' בעת האוכל, שהמציא לי דבר להסיר רעבוני ולהחיותני ולקיימני, כך נודה לו על שהמציא רפואה המרפאה את מחלתי כשאתמש בה. ולא הייתי צריך לסתור פירוש זה הגרוע לולא פרסומו.

הרמב"ם פירש שמדובר בספר שיש בו קמיעות ואמונות טפלות בעניין הרפואה, אך אין הוכחה לכך מן המילים "ספר רפואות", המתפרשות לפי פשוטן כספר רפואות של ממש. ולכן נראה יותר

16 ראה פירוש המשניות לרמב"ם לפסחים ד ט; אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 950.

17 ראה יוסף בן מתתיהו, קדמוניות ח, ב, ה; דברי הרמב"ן בהקדמה לפירוש התורה; גינצבורג, קדמוניות היהודים ו, חלק ב, הערה 90; ואלבק, בהשלמותיו למשנה פסחים ד ט, וציונים שם.

שבאה כאן לידי ביטוי מגמה שמצאנו במקומות אחרים במקרא ובספרות חז"ל,¹⁸ אשר לפיה יש בחכמת הרפואה משום חוסר אמונה בקב"ה ובהשגחתו. מחלוקת בעניין זה מצאנו בבבלי ברכות ס ע"א:

דאמר רב אחא: הנכנס להקיז דם אומר יהי רצון מלפניך ה' אלהי שיהא עסק זה לי לרפואה ותרפאני, כי אל רופא נאמן אתה ורפואתך אמת, לפי שאין דרכן של בני אדם לרפאות, אלא שנהגו. אמר אביי: לא לימא אינש הכי, דתני דבי רבי ישמעאל: "ורפא ירפא" (שמות כא יט), מכאן שניתנה רשות לרופאים לרפאות.

אלא שעדיין קשה – מניין לרבי לוי או לתנא של הברייתא שחזקיהו גנו ספר רפואות? "ספר רפואות" מוזכר רק בברייתא זו, המובאת ללא דיון גם בבבלי פסחים נו ע"א, והוצמדה בעקבות הבבלי למשנה פסחים ד ט בחלק מעדי הנוסח של המשנה. מקבילה לברייתא מצאנו שלוש פעמים בירושלמי: בירושלמי פסחים ט א, לו ע"ד; נדרים ו ח, מ ע"א; וסנהדרין א ב, יח ע"ד, ללא ייחוס, לשון הצעה או דיון כלשהו. וזה לשונה:

ששה דברים עשה חזקיה מלך יהודה. על שלשה הודו לו ועל שלשה לא הודו. ואילו שלשה שהודו לו: כיתת נחש הנחושת, והודו לו. גירר עצמות אביו על מיטה של חבלים, והודו לו. גנו טבלה של רפואות, והודו לו. ואילו שלא הודו לו: קיצץ דלתות ההיכל, ולא הודו לו. סתם מוצא מימי גיחון, ולא הודו לו. עיבר ניסן בניסן, ולא הודו לו.

כל המעשים זהים בנוסח הירושלמי ובנוסח הבבלי, פרט לחילוף "גנו טבלה של רפואות" בירושלמי ו"גנו ספר רפואות" שבבבלי.¹⁹ ונראה לי שגירסת הירושלמי היא המקורית, לא רק בנוסח הברייתא, אלא גם בדרשת רבי לוי על הפסוק "והטוב בעיניך עשיתי" – שגנו ט ב ל ה של רפואות", למרות שזו נשתמרה רק בבבלי ובלשון "שגנו ספר רפואות". ברשימה שבברייתא, "כתת נחש הנחושת" ו"גנו טבלה של רפואות" הם שני מעשים שונים. אך בהקשר של דברי רבי לוי אפשר לפרש "טבלה של רפואות" במובן "נחש הנחושת": רבי לוי פירש שהמעשה הטוב שאליו התייחס חזקיהו בדבריו "והטוב בעיניך עשיתי" הוא זה המתואר במלכים ב יח ד: "הוא הסיר את הבמות ושבר את המצבת וכרת את האשרה וכתת נחש הנחושת אשר עשה משה כי עד הימים ההמה היו בני ישראל מקטרים לו ויקרא לו נחשתן". נחש זה הועמד על נס, לפי האמור במדבר כא ט, ושימש לרפואה, ונראה שבימי הבית עדיין נחשב לבעל סגולות רפואיות, ולכן הקטירו לו או הקטירו לה' בנוכחותו. ויש הקובעים שצורתו היתה כעין טבלה של נחושת התלויה על הקיר,²⁰ בעקבות גילוי נס פולחני בצורת טבלה מנחושת עם חריטה של נחשים, בחצור.²¹

ואם יטען הטוען, הרי לפי המקרא ולפי הברייתא כיתת חזקיהו את נחש הנחושת, דהיינו כתש אותו, ולא גנו, הרי שנוי בתוספת עבודה זרה ג יט, עמ' 465: "אמר להן רבי יוסי: הרי הוא אומר וכתת נחש הנחושת (מלכים ב יח ד) וגו', אמרו לו: וכי עבודה זרה היתה? והלא משה עשאו! מלמד שטעו ישראל אחריהו עד שבא חזקיה וגנו.²² ונראה שפירשו כיתת לשון הכאה ולא דווקא עד כדי כתישה, וכפי שמשמש הפועל בעברית ובארמית של הבבלי;²³ כלומר, הכהו פעם אחת כדי להורידו מן הקיר, וגנו. הוה אומר, לפי מסורת אחת חזקיהו גנו את הנחושת שעמד על הנס והיה תלוי כנראה על קיר בבית המקדש, ונראה שהוא ה"טבלה של רפואות" שלפי רבי לוי גנוה חזקיהו, וזה "והטוב בעיניך עשיתי".

נראה שבעל רשימת ששת הדברים מצא במקרא חמישה דברים בלבד שאותם עשה חזקיהו על דעת עצמו, שאינם מצווה מן התורה, שניים שעליהם הודו לו חכמים ושלושה שעליהם לא הודו לו. על שניים הודו לו: הוא כיתת את נחש הנחושת, הגם שלא היה עבודה זרה ממש, כשיטת

18 ראה J. Preuss, *Biblical and Talmudic Medicine*, New York 1978, pp. 22-26, וציונים שם; ח' אלבק, משנה סדר מועד, השלמות למשנה פסחים ד ט.

19 "סתם מוצא מימי גיחון" הוא לשון הכתוב, דברי הימים ב לב ל, ובבבלי קיצרו ל"סתם מי גיחון".

20 ג' גרין בפירושו למלכים ב יח ד ב-*Old Testament Library* (John Gray, *I and II Kings*, third edition, 1977), עמ' 671.

21 ראה ידין, אהרוני, דותן, עמירן, דוניאבסקי ופרו, חצור ב, לוח CLXXXI.

22 כך בכתב יד ארפורט שם. בדפוס: "ובנו", גירסא שאין לה משמע למיטב הבנתי. במקבילה בבבלי עבודה זרה מד ע"א: "וכיתתו".

23 ראה בבלי עירובין פ ע"ב; בבא בתרא ח ע"א; חולין פט ע"ב.

החכמים בתוספתא, וגירר את עצמות אביו (ראה להלן בסמוך). אך בעל הרשימה רצה רשימה של שלושה דברים מכאן ושלושה מכאן, כדוגמת רשימת ששת הדברים שעשו אנשי יריחו שבמשנה פסחים ד ט (עיי' שם), ולכן הכניס את המעשה שתיאר רבי לוי: "גנו טבלה של רפואות", ופירש "טבלה של רפואות" כעניין נפרד מ"נחש הנחושת". בכך נתן ביטוי לדעה רווחת למדי אצל חז"ל, המתנגדת לרפואה ולחכמת הרפואה. בגירסת הירושלמי נשתמר הביטוי "טבלה של רפואות", בעוד שבבבלי פירושו והחליפוהו בביטוי "ספר רפואות", הן במימרת רבי לוי הן בברייתא.²⁴

י'ס' מברונזה מצופה כסף ועליו תבליטי נחשים. נמצא בחפירות חצור ומתוארך למאה ה-14 לפנה"ס.

[13] גירר עצמות אביו על מטה של חבלים, והודו לו

מעשה זה אמנם אינו מפורש במקרא, אך במלכים ב טז כ נאמר שאחז נקבר "עם אבתיו בעיר דוד", בעוד שבדברי הימים ב כח כז נאמר: "ויקברוהו בעיר בירושלים כי לא הביאוו לקברי מלכי ישראל". הא כיצד? חז"ל פירשו שגררו את עצמותיו ממקום למקום כדי לבזו לו. וכך דרשו²⁵ את הביטוי "נבזה בעיניו נמאס" (תהלים טו ד) שברשימת התכונות של "מי יגור באהלך", כמוסב על חזקיהו מלך יהודה, שגרר עצמות אביו במיטה של חבלים, כלומר מאס במי שנבזה בעיני ה', על אף שמדובר באביו.

סתם מי גיחון, ולא הודו לו

ראה דברי הימים ב לב ל: "והוא יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון העליון ויישרם למטה מערבה לעיר דוד, ויצלח יחזקיהו בכל מעשהו". אין רמז בפסוק זה להתנגדות כלשהי למעשה.²⁶

24 ועל כך מעיר מו"ר ש"י פרידמן: "אולי היה מי שביקש ליישב בין שתי השיטות, כתת או גנו? ונקט ששניים היו: נחש וטבלא. את הנחש כתת, כלשון הפסוק, ואת הטבלא גנו. בבבלי הפכה הטבלה של רפואות לספר של רפואות, שהרי הפועל גנו רומז לגניזת ספרים, כפי שאמרו: בקשו חכמים לגנו את ספר קהלת. אולם במובן מסוים באמת גנו חזקיהו המלך טבלה של רפואות וספר רפואות: 'בימים ההם חלה חזקיהו למות ויבא אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא ויאמר אליו כה אמר ידוד צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה; ונהלה השיב לו, בלשון חכמינו: 'בן אמוץ, כלה נבואתך וצא! כך מקובלני מבית אבי אבא – אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים'. אמנם נהגו בני אדם לרפאות. וכן אמרו שניתנה רשות לרופא לרפאות. אבל באמת נאמר 'אני ה' רופאך', ו'אל נא רפא נא לה'. מוסר ההשכל של חזקיהו היה: כתת נחש הנחושת, גנו טבלא של רפואות וספר רפואות, וכפי שאמרו בקשר לחזקיהו (ירושלמי סנהדרין י ב, כח ע"ג): 'קפוץ לשלשה דברים ואת ניצול ואילו הן: לתפילה ולצדקה ולתשובה.' ע"כ לשון מו"ר.

25 בבלי סנהדרין מז ע"א; מכות כד ע"א.

26 באבות דרבי נתן נוסח א פרק ב נאמר: "יחזקיהו מלך יהודה עשה ארבעה דברים והסכימה דעתו לדעת המקום. גנו ספר רפואות והסכימה דעתו לדעת המקום, כתת נחש הנחושת והסכימה דעתו לדעת המקום, והסיר את הבמות ואת המזבחות והסכימה דעתו לדעת המקום סתם מי גיחון והסכימה דעתו לדעת המקום". ואין ברשימה זו רשימה מקבילה של מעשים של חזקיהו שלא זכו להסכמה מצד המקום (וראה ח' אלבק, משנה סדר מועד, השלמות למשנה פסחים ד ט; ש' ליברמן, ירושלמי כפשוטו, עמ' 508; מ' קיסטר, עיונים באבות דרבי נתן, ירושלים תשנ"ח, עמ' 242). נראה ששכתוב מאוחר זה של הברייתא שלנו נועד לקרב את הברייתא לפשוטו של מקרא. אך מו"ר ש"י פרידמן רואה במסורת זו את המקור שעליו התבסס בעל הרשימה שלנו, שביקש לקבוע רשימה של שלושה ושלושה במתכונת משנה פסחים ד ט. חז"ל מו"ר: "הומה שהמסגרת של שלושה ושלושה לגבי מלך צדיק זה, ויותר היחס השלילי של התנא לחזקיהו, הם שאילצו קביעת דברים שלא הודו לו. והפכו גיחון מחיובי לשלילי", ומוסיף מו"ר: "שמא מתוך שבמפעלי המים שלו שינה חזקיהו ממעשי בראשית".

מניין לבעל הברייתא שלנו שלא הודו לו חכמים?

המעשה מתואר ביתר פירוט בדברי הימים ב לב ב-ד:

וירא יחזקיהו כי בא סנחריב ופניו למלחמה על ירושלים. ויועץ עם שריו וגבריו לסתום את מימי העינות אשר מחוץ לעיר ויעזרוהו. ויקבצו עם רב ויסתמו את כל המעינות ואת הנחל השוטף בתוך הארץ לאמר למה יבואו מלכי אשור ומצאו מים רבים.

ובפירוש לדברי הימים ב לב ל, כותב רד"ק:

ואני תמה ממה שאמרו רז"ל סתם מי גיחון ולא הודו לו. והנה כתיב למעלה ויעץ עם שריו וגבוריו לסתום מימי המעינות! ובכלל שריו חכמי ישראל... ובהגדה מצאתי סתם מי גיחון והסכימה דעתו לדעת המקום.

אך נראה שמפסוקים אלו דווקא הבינו חז"ל ששריו וגבוריו לא הודו לו, שהרי נאמר "ויועץ עם שריו וגבוריו לסתום מימי העינות אשר מחוץ לעיר ויעזרוהו. ויקבצו עם רב ויסתמו". ונראה שפירשו שנועץ בשריו ובגיבוריו וניסה לשכנעם לעזור לו לסתום את מימי העינות אשר מחוץ לעיר, אך הם סירבו, ולכן היה צריך לפנות לכלל העם, והם נקבצו וסתמו את מימי המעינות. וראה להלן, בנוגע ל"עיבר ניסן בניסן".

ואף על פי שניתן למצוא רמז לרעיון זה בכתובים, ודאי שאין זה הפירוש הפשוט ביותר, ונשאלת השאלה: מדוע רצה בעל הברייתא להביע התנגדות כלשהי למעשה חזקיהו במקרה זה, כשניתן היה לפרש שהוא נועץ בחכמים והם עזרו לו? ושמה ראה במעשה זה של חזקיהו הד למעשי הקנאים שהיו ממונים על האוצרות בימי המצור על ירושלים שלפני חורבן הבית השני, ולפי האגדה שרפו את האוצרות ולא הודה להם רבן יוחנן בן זכאי.²⁷

קצץ דלתות היכל ושגרם למלך אשור, ולא הודו לו

מלכים ב יז טז. גם כאן אין התנגדות מפורשת בכתובים למהלכו של חזקיהו, אך הביקורת מרומזת: המהלך לא הצליח, ומיד לאחר מכן נאלץ חזקיהו לאמץ אסטרטגיה אחרת נגד האשורים – הוא מורד נגדם ובוטח בה', וה' נלחם למענו. בסוף הוא נענש על כך שהראה את אוצרות ירושלים לשליחי מרודך בלאדן מלך בבל (מלכים ב כ יב-יח), ולא כל שכן שאסור היה לו לתת את דלתות היכל לאשורים.

עִבַר נִיסָן בְּנִיסָן, ולא הודו לו

מעשה זה מתואר בדברי הימים ב לב ב-ד, יח-יט:

ויועץ המלך ושריו וכל הקהל בירושלים לעשות הפסח בחדש השני. כי לא יכלו לעשותו בעת ההיא כי הכהנים לא התקדשו למדי והעם לא נאספו לירושלם. וישר הדבר בעיני המלך ובעיני כל הקהל... כי מרבית העם רבת מאפרים ומנשה יששכר וזבלון לא הטהרו כי אכלו את הפסח בלא ככתוב כי התפלל יחזקיהו עליהם לאמר ה' הטוב יכפר בעד. כל לבבו הכין לדרוש האלהים ה' אלהי אבתיו ולא כטהרת הקדש.

לפי פשוטו של מקרא לא עיבר חזקיהו את השנה כלל, אלא עשה פסח שני ציבורי בי"ד באייר. וכך פירשו גם חלק מן התנאים.²⁸ אך בעל הרשימה שלנו פירש שחזקיהו עיבר ניסן בניסן. בין כך

27 ראה איכה רבה א לא; בבלי גיטין נו ע"א-ע"ב; אבות דרבי נתן נוסח א פרק ד ונוסח ב פרק ו.

28 ראה תוספתא פסחים ח ב, עמ' 183; ירושלמי פסחים ט א, לו ע"ג.

ובין כך קשה: מניין לו לבעל הברייטא שלנו שלא הודו לו בעניין עיבור ניסן בניסן? אמנם נאמר "כי אכלו את הפסח בלא ככתוב" (פסוק יח), אך עניין זה מוסב לפי פשוטו של מקרא על הטומאה ולא על תאריך עשיית הפסח, וגם בעניין הטומאה נימת הפסוקים סלחנית.²⁹ נראה שכמו בפרשנות שלו לפסוקים על סתימת מי הגיחון, גם כאן דרש בעל הברייטא את ההתנגדות מן החדל בין הנאמר בפסוק ב: "ויועץ המלך ושריו וכל הקהל בירושלים לעשות הפסח בחדש השני", לבין הנאמר בפסוק ד: "ויישר הדבר בעיני המלך ובעיני כל הקהל" – ודייק: "ולא בעיני השרים".

[15-14] ומי לית ליה לחזקיהו החדש הזה לכם ראש חדשים (שמות יב ב) – זה ניסן ואין אחר ניסן? אלא טעה בדשמואל. דאמר שמואל: אין מעברין את השנה ביום שלשים של אדר, הואיל וראוי לקובעו ניסן. סבר, הואיל וראוי לא אמרינן

לפי הפרשנות המקלה לא עיבר חזקיהו ניסן בניסן ממש אלא קבע בל' באדר שיש לעשות אדר שני למחרת, בניגוד לדברי שמואל. ובירושלמי הבינו שעיבר ניסן בניסן ממש וקבע "ניסן שני",³⁰ וכך נראה לפי פשוטה של הברייטא.³¹

[17-16] אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זמרא: חזקיהו תלה בזכות עצמו, דכתיב: זכר נא את אשר התהלכתי לפניך (מלכים ב כ ג; ישעיה לח ג), תלו לו בזכות אחרים, שנאמר: וגנתי על העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי (מלכים ב יט לד). והיינו דרבי יהושע בן לוי. דאמר רבי יהושע בן לוי: מאי דכתיב הנה לשלום מר לי מר (ישעיה לח יז)? אפילו בשעה ששיגר לו הקב"ה שלום, מר הוא לו

בעל הסוגיא שלנו פותח ומסיים בגנות גאוותו של חזקיהו, שלא רצה ללכת אל ישעיהו, ותלה בזכות עצמו. ושמא רצונו להדגיש שלדעתו זהו החטא האמיתי שבגללו נגזרה עליו כליה, שהרי מעשיו היו לשם שמים, אבל נימה של גאוה עולה מתיאור חייו, גם לפי פשוטו של מקרא.

29 כמו גם הגישה של חז"ל, שדרשו בעקבות פסוקים אלו שפסח ראשון קרב בטומאה כשרוב הציבור טמא. ראה ספרי זוטא לבמדבר ט ו; בבלי פסחים טו ע"א.

30 ירושלמי פסחים ט א, לו ע"ג.

31 אך כאמור, לפי פשוטו של מקרא חגגו בימי חזקיה פסח שני ציבורי בי"ד באייר.